

Nyelv és identitás

AZ ANYANYELVI KULTÚRA IRÁNTI ÉRDEKTELENSÉG, A NEMZETISÉGI KULTÚRÁK ÉRTÉKVESZTÉSE NEM CSAK A NEMZETISÉGIK ÜGYE — BESZÉLGÉTES DR. HÓDI SANDOR PSZICHOLOGUSSAL

A nyelvi egyenjogúság kérdése napjainkban szinte kizárólag csak politikai vetületében merül fel, a politikai rendszer berkeiben nyer megoldást, vagy szenved el torzulásokat. Ez az egyoldalú felfogás olyan mélyen beágyazódott a társadalmi tudatba, hogy sem a hivatalos politika képviselői, sem pedig az érintettek, tehát a kisebbségi nyelvet beszélők nem tartanak igényt a szélesebb megvilágításra, melyből értelmezésre. Pedig a nyelvi egyenjogúság és identitás lényege messze a napi politikai réteg alatt, jelentősebben pedig toronymagasságban állítható helyezhető el. Az adott társadalom politikai valóságától sonansen vonatkoztatunk el teljesen, de egy adott, számbeli kisebbségben levő nyelvet, nyelvi közösségnek a többségi nyelvhez való viszonyát bizonyos általános, pszichológiai, szociológiai és egyéb társadalomtudományi tényezők szabályozzák. Magyarán, bármely társadalomra és bármely nyelvre vonatkozathatók, így — többek között — a jogszárválai nemzetiségek helyzete is.

● Politikai fogalomként társadalmunkban már nem, de rejtett formában vajon éle még az államnyelv fogalma vagy ideológiája, és ha igen, milyen következményekkel járhat a kisebbségi kultúrára?

— A kisebbségek, nemzetiségek nyelvének és kultúrájának a degradálása legnyilvánvalóbban az „államnyelv” koncepciójában jut kifejezésre. Bármivel magyarázzák is egy országban az „államnyelv” egyszerűség és szükségességét, ez a magyarázat a gyakorlatban valamely nyelvi kultúra hegemoniáját jelenti más nyelvek és kultúrák (főként, Valamely nép nyelvi-kulturális hegemoniájának viszont — függetlenül mindenféle érveléstől — óhatatlanul az a következménye, hogy népek és nemzetiségek sora kerül függő, alárendelt helyzetbe. Ott, ahol az „államnyelv” kötelező ismerete jelenti a „jogegyenlőség” alapját, az „államnyelv” nem ismerete, vagy nem kellő ismerete a társadalmi hátrányok sorának kényszerű elismerése mellett a „tudatlansággal” és „műveltelenséggel” lesz egyenértékű. Az „államnyelv” nem beszélőknek létezéseben lesz részük, gyűlöletet tárgyát képezik függetlenül attól, hogy saját nyelvi kultúrájukból mit s milyen szinten sajátítottak el.

Az „államnyelv” hivatalos elismerése nem jelenti feltétlenül ennek a sérelmes nyelvi-kulturális diszkriminációs helyzetnek a kiküszöbölését. Ha a hatalom gyakorlásában, a közéletben, ügyvitelben valamiként a többségi nyelv használatát „honosítják meg”, ha ennek a nyelvnek az ismeretében lehet és érdemes hozzájárulni a közérdekű kérdésekhez, a többi nyelv kommunikációs szerepe „családi használatra” fog korlátozódni. Más szóval a nyelvi egyenjogúság deklarálása ellenére a valóságban hierarchizált nyelvi funkciómegoszlás jön létre. A hierarchizált nyelvi funkciómegoszlás következményeit nemzetiségi kultúrákban is erőteljesen magán viseli. A következmények még kifejezettenbbé válnakhat az „államnyelv” szellemi éledésével, aminek napjainkban tanul lehetünk. A szerb nyelv tanulásának kötelezővé tétele a deklarált jogok szintjén is visszalépés következik be a korábbiakhoz képest.

● „A beszélt nyelv sajátossága az öntudat és az identitás szempontjából kulcsfontosságú, hiszen a nyelv az egyén és a közösség egységének és beszélőszerepének alapját s legnyilvánvalóbb formáját jelenti” — olvashatjuk egyik tanulmányában. Kifejtendő részletében, milyen viszonyban van az anyanyelv visszaszorulása a társadalomban jelentkező, kialakuló identitászavarokkal?

— Ha az ember szellemiségét (szubjektumát) nem is lehet maradéktalanul feloldani a nyelvben, mert vannak összetevői is, a helyzet alapjában véve mégis az, hogy mint személyiségek, sajátos tudattal rendelkező egyének szavak, fogalmak által válnak létezővé. Csak a nyelv segítségével tudjuk észrevenni magunkat más létezéssel, és csak a nyelv segítségével tudjuk elkülöníteni magunkat más létezőktől. Ennek fogva a nyelvi kultúra halványulása, a nyelvi romlás minden formája nemcsak jogszerelem kérdéseként merül fel adott nemzeti közösségek, etnikai kultúrák részéről, hanem lélektani kérdés is, hiszen az „én” határainak beszűkülését, a létezés, az önmeghatározás és önmeglelés nyomozás tudati korlátait jelenti.

Mivel a nyelvismérel, a szókincs, a fogalomhasználat stb. az ember sajátos minősége, mindennemű külső korlátozás, akadály, hátrányos helyzet, ami közvetve vagy közvetlenül a beszéd kifejezőerejének csökkenéséhez vezet, az ember személyiségét, tudatát, lelkületét, létezésének minőségét szegényíti el. A nyelvi kultúra halványulásával, romlásával jellemezhető közösségekben az emberek tudatának, világlátásának a beszűkülése mellett, a másokhoz való tartozás, az emberi kapcsolatok, kötődések, viszonyulások „finomszerkezetében” is változások, torzulások következnek be: a kapcsolatok és kötődések durva sémákra egyszerűsödnek le, ami által fokozódik az ember tartatlansága, gyökértelensége.

Továbbá a szókincs szegényesége, a kifejezőkészség hiánya a közéleti szerepvállalás tekintetében is hátrányos helyzetet teremt, ami a belső szűkülő szellemi korlátal együtt: minél inkább szűkíti az ember társadalmi mozgásterét és cselekvőképeséget.

● Hogyan látja a pszichológus különböző népek és népcsoportok sokféleképpen elképzelt és értékelte közlekedését? Lehetőséges-e kulturális homogenizálás a nyelvi identitás feladása nélkül?

— Sajnos még mindig él a régi brosrák szelleme, mely szerint a nemzetek „közlekedése és összeolvadása” a történelem természetes és elkerülhetetlen útja, következtetés-képp minden nacionalizmus igazolást talál a maga számára az asszimilációs politikához. Olyannyira, hogy sok helyütt azokat illetik a nacionalizmus vádjával, akik — mondjuk a nyelvi egyenjogúság követelésével — „akadályozzák” a nemzetek „természetes összeolvadásának” folyamatát.

Mondanunk sem kell, hogy a nemzeti kultúrák közlekedésének, „homogenizálásának” egyáltalán nem szükséges feltétele a nyelvek asszimilációja, a különböző népek egy nemzetbe való összeolvadása. Ahogyan különböző nyelvek már akkor is léteztek, amikor még a mai értelemben vett nemzetekről nem beszélhetünk, akként különböző népek, etnikumok közlekedése, kulturális homogenizálása elképzelhető nyelvi feladása nélkül. Nem a nyelvek, hanem az emberek fognak — ha erre módjuk lesz — különböző integratív közösségekbe társulni, s ezt a folyamatot a többnyelvűség épp oly kevesse fogja zavarni, ahogyan a személyi sokféleség vagy a különböző csoportok közötti nem zártak ki, mondjuk a nemzeti közösségek létrejöttét.

Mivel minden ember saját anyanyelvén keresztül válik valamely nép kollektív tapasztalatának és akaratainak részesevé, s nyelvi kultúrája szolgáltató alapot szellemi fejlődésének, a nyelvi kultúrák mindenképpen csak gazdagítanak a népeket egybefogó, szabad fejlődésüknek új távlatokat nyújtó, a mai politikai-nemzeti kereteket felváltani hivatott integratív közösségeket.

● Régóta jelen van, s bizonyos jelek arra mutatnak, hogy terjedőben az a nézet, miszerint az oktatásban nem okvetlenül szükséges az anyanyelv használata, különösen a szakmághoz, korai elsajátítása előnyökkel jár. Így alakult ki a „képzés nyelve” és az anyanyelv közötti nyelvi, de nem csupán nyelvi ár. Úgy is kérdezhetnénk: hogyan válik konyhanyelvűvé valamely kisebbségi nyelv, az egyenjogúság jogi pillérének bolygatása nélkül?

— Két vagy több nyelv ismerete és párhuzamos használata mellett is az ember gondolkodási aktivitását általában egy nyelven, az anyanyelvén fejti ki. Ezen a nyelven történik a valóság fogalmi leképeződése, a világ szavakba, gondolatokba való átültetése, míg a többi ismert és használt nyelv a kommunikáció megkönnyítését segíti elő, a külső érintkezés eszközt jelent. Persze a többnyelvű érintkezés bővíti a tájékozódás és ismeretszerzés lehetőségét, ám a gondolati aktivitás, amely révén magunkban kipróbáljuk a cselekvésvázlatokat és tervek sokaságát, csak valamely nyelv igazán otthonos közegében válik lehetővé. Ahhoz, hogy a nyelv szimbolikus világában kiérlelhessük szándékunkat, hogy valamiféle rendet rakjunk magunkban, őrre lehessünk a bennünk lezajló és körülöttünk történő események sokaságán, vagy hogy átmenetileg „visszavonulhassunk” a világból meghányvni magunkban a dolgokat, feldolgozni elszennvedt sérelmeinket stb., feltétlenül szükségünk van arra az otthonosságra, amit az anyanyelv természetes ismerete kínál számunkra.

Többnemzetiségű környezetben gyakori jelenség, hogy az anyanyelvi képzés hiányosságai miatt, vagy az anyanyelven történő szakmai képzés lehetőségei hiján, az elsajátított szakmához, annak fogalomvilágához a „képzés nyelve”, magyarul valamilyen más nyelv nyújt kérést. Ilyen esetben a világ egységes belső megélését, a szándékok kiérlelését, a cselekvési stratégiák belső gondolati kipróbálását illetően felesleges helyzet jön létre. Ha szakmai kérdésekről, tennivalókról van szó, a „kétnyelvű egyén” anyanyelve helyett a „képzés nyelvében” gondol végig mindent, a „képzés nyelvében” nyilatkozik meg szívesebben, míg az anyanyelvén való gondolkodás kimerül a mindennapi élet, a magánélet sztereotip eseményeiben. Nemcsak a világ belső reprezentációjának (leképeződésének) egysége válik így kérdésessé, hanem a két nyelvnek az interferenciája fekézőleg hat vissza a személyiség ön-

Dr. Hódi Sándor

kifejezési lehetőségeire, az önművelés igényeire és esélyeire. Ez a fajta „kétnyelvűség” bonyolult személyiséglektani problémákat vet fel, amelyek következményeit leginkább az intellektuális színvonal hiányosságain érzékelhetjük. Úgy tűnik, e téren is érvényes, hogy „két levő egy fenékkal nehéz megnyergelni”.

● Hogyan serkentük a nyelvtanulást?

— A nyelvtanulás terén is, mint minden egyéb téren, az a helyes és célravezető, ha az egyéni motiváltságot értékeljük. A túlzott késztetés minden formáját karosnak kell tekintünk. Sajnos, a gyakorlatban nem ez a helyzet. A nyelvtanulást illetően is, ahogyan más ténen is, követelményeket támasztunk, amelyek teljesítésére represszív eszközökkel próbáljuk rávenni az embereket. Tesszük ezt annak ellenére is, hogy az eredmény a tanulási tartósságot és hasznosíthatóságot illetően a nullával egyenlő. Ahelyett, hogy a két vagy több nyelvben való jártasságot megfelelő anyagi és erkölcsi elismeréssel részesítsük, úgy véljük, elég, ha a környezetnyelv vagy az idegen nyelv ismeretét megköveteljük. Sajnos az élet azt bizonyítja, hogy represszív módszerekkel sem anyagiakat nem lehet megkarakítani, sem eredményt nem lehet elérni.

● Ma már van némi távlatunk ahhoz, hogy megismerjük a magyarizációt, az a korábban divatos optimizmus, hogy a társadalmi-gazdasági átalakulás automatikusan megoldja a nyelvi egyenjogúság kérdését is...

A társadalmi-gazdasági átalakulás nemcsak hogy nem oldotta meg „automatikusan” a nemzeti kérdést, hanem a nemzeti kisebbségek számára a vegetáló peremlet lehetőséget kínálta fel, az asszimilációt, a beleolvadást tette számukra kényszerűvé. Mint ahogyan konfliktusok és konfrontációk sorához vezetett a nemzeti közösségek között is. S vajon hogyan is kínálhatott volna bármiféle megoldást, ha egyszer ez a társadalmi-gazdasági „átalakulás” a gazdasági elszegényedés és kulturális élet hanyatlásának színjátékává vált az eszmék gyakorlati próbája során.

● Nehezen megközelíthető, agyonhallgatott téma az anyanyelvi oktatásról való önkéntes lemondás. Mi ennek a magyarázata, hiszen tömeges jelenségről van szó, és éppenséggel azt sem mondhatjuk, hogy ártatlanról.

— A nemzetiségi kultúrák értékesítése, alárendelt helyzete következtében, nem bízza az anyanyelvi oktatásban részesülő társadalmi felemelkedésnek esélyeit, mind több kisebbségi szülő hajlik arra, hogy szép eufemizmusul szöve, a „többség nyelvében” taníttassa gyermekét. Ez a tendencia megfigyelhető mindenütt, ahol a társadalmi felemelkedésre, közéleti tevékenységre, a hatalom különböző szintjeinek gyakorlására, a tudományokkal való foglalkozásra stb. a nemzetiségeknek saját anyanyelvükön vajmi kevés az esélyük.

Az anyanyelvi képzés feladásának, majd ezt követően a nemzeti-kulturális identitásának sokféle közvetlen oka lehet az egyéni ambíciók jellegétől kezdve, a családi-rokonsági befolyáson át a tévesen értelmezett patrimonizmusig. A közvetlen okok mögött a tényleges okokat azonban mindig a nyelvhasználat gyakorlati-jogi vonatkozásainak rendezetlenségében, a nyelvi kultúrák egyenlőtlenségeiben, a nemzetiségi kultúrák aggasztó méretű erőtlenedésében kell keresnünk. És ezeket az okokat már csak azért sem mellőzhetjük, mert az anyanyelvi képzésről való lemondás, az anyanyelvi kultúra iránti érdektelenség, a nemzetiségi kultúrák értékesítése nem csak a nemzetiségi ügy, hanem a nemzeti egyenjogúságra törekvő politika kudarcaként is értelmezhető.

APRÓ István

KALAPATI FERENC

légyott egy őszirózsás vázában

fejemre hullanak a levelek
mint osonó titkos percek
amikor egyedül lehetek veletek
s céltalanul az oktatának menek

cípőrral rugdosva az avart
lábammal kikötöm a felszint
talan e váz is test volt ott alant

